

ШЛЯХ РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ-САМОСТІЙНИКІВ: КОНРАД-ВІКТОР ЗІЛЛІАКУС І МИКОЛА МІХНОВСЬКИЙ

У статті здійснено порівняльний аналіз життєдіяльності головних ідеологів національної революції та самостійництва – Миколи Міхновського в Наддніпрянській Україні та Конрада-Віктора Зілліакуса у Великому князівстві Фінляндському. Приділено увагу підпільній та партійній діяльності напередодні та в період Революції 1905–1907 рр. З'ясовані результати можуть стати в нагоді для подальших історичних розвідок щодо порівняння генези національно-визвольного руху в Україні та Фінляндії в кінці XIX – на початку XX ст.

Ключові слова: Велике князівство Фінляндське, Наддніпрянська Україна, націоналізм, самостійництво, Микола Міхновський, Конрад-Віктор Зілліакус, революція.

Актуальність теми полягає у розкритті так званих «білих плям», адже на сьогодні в Україні історія Фінляндії як Великого князівства часів його перебування у складі Російської імперії майже не вивчена вітчизняними дослідниками. Зовсім непомітними видаються події доби революційних зрушень та «Великої Війни», почесне місце в яких зайняли вищезгадані ідеологи національного самостійництва. Саме тому метою дослідження є проведення порівняльного аналізу сутності, особливостей і розвитку їх ідейного шляху та чину в умовах глибокої кризи самодержавства та нагнітанні військового конфлікту в Європі.

Огляд дотичної літератури та відповідних джерел являє собою переконливий, глибокий і всебічний аналіз провідних історіографічних тенденцій для подальшого дослідження теми. Плідні напрацювання широкого загалу українських, фінських і російських істориків вищезначеного періоду допомагають встановити ступінь вивченості даної тематики та узагальнити історіографію. Водночас вагомий доробок належить лише кільком авторам.

Розпочнемо з фінських дослідників. Одинадцять років тому у Санкт-Петербурзі побачила світ книга фінського історика Матті Клінґе під назвою «Имперская Финляндия»¹. У ній автор якомога широко розкриває становище автономного Великого князівства Фінляндського у складі Російської імперії. Дослідник торкається питання зародження, розвитку та політизації національно-визвольного руху – феноманії, до якого в кінці 1880-х рр. долучився і майбутній лідер фінського активізму Конрад-Віктор Зілліакус.

Наступним істориком, чий напрацювання послуговували для даної розвідки, став Антті Куйла. У статті «Японский генеральный штаб и вопрос о согласованных антиправительственных действиях в Российской империи, 1904–1905», він спробував розкрити причини, сутність та наслідки співпраці Конрада-Віктора Зілліакуса з представниками японського військового відомства та дипломатичною місією у Стокгольмі для організації народних бунтів у Фінляндії та сусідніх російських губерніях².

Ще одним поважним дослідником можна назвати Осмо Юссілу, якому належить праця «Націоналізм і революція в російсько-фінських відносинах 1899–1914»³. У ній він наголошує на тому, що радикалізації фінського національно-визвольного руху на початку XX ст. послуговувала недолуга політика русифікації й тиску самодержавства на автономні права Великого князівства Фінляндського. У контексті нашої теми дослідник підкреслює велику роль Конрада-Віктора Зілліакуса у співпраці з репресованими та підпільними лівими російськими революціонерами, які готували у «фінляндському запіллі» плідний ґрунт для «революційного вибуху» на всьому терені держави Романових.

Що ж до українських дослідників, то варто виділити кількох авторитетних істориків, які присвятили своє життя вивченню зародження українського націоналізму. У першу чергу, це член ОУН і представник української еміграції Петро Мірчук, який видав ґрунтовну працю «Микола Міхновський. Апостол української державності»⁴. В ній розповідається про вплив творчості Тараса Шевченка та Івана Франка на ідеолога українського націоналізму Миколу Міхновського.

Сучасний запорізький історик Федір Турченко також присвятив монографію життєвому шляху ідеолога українського самостійництва та націоналізму. У праці під назвою «Микола Міхнов-

ський: Життя і Слово» розповідає про буремне життя уродженця Полтавщини, який студентом опинився у таборі майбутніх борців за вільну Україну⁵.

Заслугують на увагу й наукові дослідження сучасної російської вченої Ірини Новікової, яка розглядає генезу та фінальне перетворення руху феноманії на розрізнені, але водночас схожі політичні партії. Так, стаття «Проблема «активизма» в финляндском национальном движении» заслуговує на окрему увагу, адже дослідниця намагається пояснити існування радикальних ідей у колись лояльному до царизму фінляндському суспільстві, яке під впливом русифікаторського тиску та поразки Російської імперії у війні з Японією стало наріжним каменем для розвитку революційного самостійництва⁶. Інша праця «От лояльности к сепаратизму: образ Финляндии в общественном мнении России» розповідає про ставлення російських дворян, чиновників та міщан до автономного Великого князівства Фінляндського⁷. Стаття «Великое княжество Финляндское в имперской политике России» розкриває сутність так званого автономізму, наголошує на загостренні російсько-фінляндських відносин у переддень Першої світової війни⁸.

Конрад-Віктор Зілліакус народився 18 грудня 1855 р. у селищі Руоколагті, в якому прожив майже десять років⁹. Згодом родина переїхала до Гельсінгфорсу, оскільки батька було обрано спершу до Сейму, а потім до Сенату Великого князівства Фінляндського як представника стану селянства і буржуазії. Перебуваючи на державному забезпеченні, батьки змогли відправити єдиного сина на навчання до кращих юридичних шкіл Швейцарії у 1872 р.¹⁰ За п'ять років він повернувся у Фінляндію, де розпочав роботу помічником голови Апеляційного суду міста Або й офіційною довіреною особою в канцелярії фінляндського генерал-губернатора Ніколая Адлерберґа¹¹. Впродовж 1892–1897 рр. він подорожує світом – найбільше часу молодий Зілліакус пробув у Японії, де заприятелював з представниками вищої військової та політичної еліти¹².

На батьківщину він повернувся у 1898 р. вже як знаний серед громадськості публіцист і журналіст. Тому не дивно, що його запросили у штат опозиційної шведськомовної газети «Nya Pressen»¹³. Зілліакус з головою поринув у публіцистичну діяльність, пишучи статті з яскраво антисамодержавним підтекстом. Його гостре слово стало ще дошкульнішими, коли генерал-губернатором Фінляндії було призначено шовініста Ніколая Бобрикова. Новий царський намісник розпочав у 1899 р. сумнозвісну русифікацію Великого князівства Фінляндського. Першими, хто потрапив під жорстку руку Бобрикова стали діячі фінського національно-визвольного руху, опозиціонери зі шведськомовного дворянства та їхні друковані органи. Вже у червні 1900 р. діяльність газети «Nya Pressen» була піддана цензурі, а згодом – зовсім припинена¹⁴. Виданий у 1899 р. «Лютневий маніфест» суттєво обмежував конституційну систему Фінляндії та наближав її автономний статус до інших регіонів Російської імперії¹⁵. Це викликало масові протести серед місцевого населення: почастишали страйки, поширювалась тактика пасивного опору.

Розуміючи, що надалі легальна діяльність та антицарська налаштованість може призвести до арешту і репресій, Зілліакус вирішує діяти підпільно. Восени 1900 р. він їде у Стокгольм, де починає співпрацювати з місцевими діячами культури і просвітництва¹⁶. З їхньою допомогою про русифікаторський тиск дізнаються не лише шведські урядовці, а й провідна європейська еліта. Дивовижним чином саме у Швеції колись культурницька «фінляндська ідея» набуває обрисів політичного напрямку самостійництва під гаслами активізму. Розрізнений пасивний опір фінів з кожним днем все більше перетворювався на організований активний конспіративний рух, лідером якого став Зілліакус. Під його проводом свідомі патріоти, які не сприймали самодержавних «новацій», поширювали ідею про відокремлення Великого князівства Фінляндського від Російської імперії. Водночас лідер фінляндських самостійників починає зачитуватись творами Гердера, Фіхте, Бакуніна, Каутського. Завдяки цьому у нього формується власне бачення майбутнього, як фінляндського, так і загальноросійського суспільства¹⁷. Загартований підпільною роботою, він дійшов до висновку, що побороти царизм пасивністю і самотужки, без допомоги організацій з Російської імперії, неможливо, а тому потрібно поєднати активний націоналізм з революційним соціалізмом. У 1903 р., коли набули чинності диктаторські повноваження фінляндського генерал-губернатора, Зілліакус провів переговори з лідерами РСДРП та партією есерів, аби залучити їх до терористичної діяльності на території Фінляндії проти царських чиновників. Він особисто займався постачанням у Велике князівство Фінляндське зброї та нелегальної літератури зі Швеції та Німеччини.

Шанс здійснення революції, на яку розраховував Зілліакус, замаюрів весною 1904 р. із розпалом російсько-японської війни. Тоді він особисто почав формувати перші осередки своєї підпільної самостійницької організації – Фінляндської Партії Активного Опору (далі – ФПАО, фін. Suomen aktiivinen vastustuspuolue)¹⁸. Поки на Далекому Сході тривали бої між арміями

Росії та Японії, Зілліакус налагодив контакти зі своїми знайомими у Токіо через японське посольство у Стокгольмі. Військовий аташе у шведській столиці Мотоджіро Акаші виявився саме тією особою, яка хотіла співпрацювати з революційним підпіллям Російської імперії заради її ослаблення¹⁹. Спільно з ним Зілліакус розробив план фінансування російської опозиції задля масштабної підривної діяльності, спрямованої на знищення самодержавства²⁰.

Влітку-восени 1904 р. члени ФПАО під проводом Зілліакуса почали втілювати намічений план у життя. Замахи, диверсії та саботаж стали буденним явищем у фінляндській автономії напередодні революції 1905–1907 рр. Відбулося кілька терористичних актів. Особливо резонансним стало вбивство генерал-губернатора Бобрикова у Гельсінфорсі в червні 1904 р., вчинене помічником сенатора Еуґеном Шауманом²¹. А у січні 1905 р. студент-самостійник Карл-Леннарт Гоґенталь у Виборзі здійснив замах на прокурора фінляндського Сенату Еліеля Сойсалона-Сойнінена²².

В умовах бурхливого розвитку революційних подій 1905–1907 рр. фінський національний рух переріс на боротьбу за незалежність Фінляндії. Різно посилювалося невдоволення робітників, почастишали страйки та виступи опозиції, що вимагала відновлення автономного статусу Великого князівства Фінляндського. Ослаблений революційними виступами та поразкою в російсько-японській війні, Микола II «Жовтневим маніфестом» від 1905 р. призупинив дію русифікаторських законів і особливих повноважень генерал-губернатора²³. У 1906 р. була проведена реформа представницького органу Фінляндії – застарілий становий Сейм був замінений однопалатним парламентом – Едускунтою, що обирався за принципом загального виборчого права²⁴. Враховуючи ці суспільно-політичні обставини Зілліакус повертається на батьківщину, відкрито пропагуючи самостійницькі ідеї, які набувають широкого розголосу у фінляндській пресі.

Після розданих у 1905–1907 рр. Миколою II обіцянок відбулося повернення реакційних сил під проводом прем'єр-міністра Російської імперії Петра Столипіна. Царська політика у Фінляндії знову набула характеру поступової русифікації та обмеження автономії. Враховуючи цей факт, до кінця 1908 р. ФПАО майже повністю згорнула свою діяльність. У цей період було викрито співпрацю Зілліакуса з японцями, через що беззмінний лідер фінських активістів-самостійників знов був змушений емігрувати до Швеції. Після початку Першої світової війни він приєднався до формування у Стокгольмі так званого Фінляндського Центрального Комітету (фін. Suomen Keskuskomitea) з організації єгерського добровольчого загону у складі Імперської армії Німеччини. Конрад-Віктор Зілліакус остаточно повернувся до Фінляндії влітку 1918 р., а 24 червня 1924 р. помер у своєму будинку в середмісті Гельсінкі²⁵.

Що ж до Миколи Міхновського, чий життєвий шлях детально досліджений провідними українськими фахівцями, то він також не відрізнявся від свого фінляндського колеги пасивністю у боротьбі за національну самосвідомість у поліетнічному морі держави Романових. А проте маємо наголосити на тому, чим відрізнялась діяльність видатного українського самостійника від Конрада-Віктора Зілліакуса у зазначений період історії.

Нащадок старовинного козацького роду, корені якого простежуються ще з XVII ст., Микола Міхновський народився у сім'ї священика у селі Турівка Прилуцького повіту на Полтавщині 19 березня 1873 р.²⁶. У шкільному віці Міхновський познайомився з творами своїх земляків – Григорія Сковороди та Івана Котляревського, а трохи згодом – з «Кобзарем» Тараса Шевченка. На початку 1890-х рр. Міхновський займався розробкою ідеологічної платформи Братства Тарасівців, відомої під назвою «Profession de foi молодого українця»²⁷. Він прагнув справедливого соціально-економічного ладу, побудованого на різних формах власності, всебічного розвитку культури та духовного життя, національного відродження українців. На відміну від попередників, таких як Михайло Драгоманов і Володимир Антонович, він чітко і ясно формулював завдання розбудови незалежної національної Української держави як гаранта збереження та розвитку нації та дотримання прав людини.

У 1900 р., під час адвокатської практики в Харкові, Міхновський долучається до творення першої легальної політичної організації Наддніпрянської України – Радикальної Української Партії (далі – РУП)²⁸. Програмова партійна брошура «Самостійна Україна» окреслила горизонти національного визволення та створення повноцінної незалежної Української держави²⁹. Важливою проблемою, на думку Міхновського, є некультурність української нації, деградація політичного руху в Україні, що призвело до загального занепаду суспільно-політичної думки та загравання із соціалістичним утопізмом³⁰. Водночас він вважав Росію головним ворогом, а тому застерігав земляків, що навіть у разі повалення самодержавства Україна залишиться колонією, якщо не залишить напризволяще конаючу імперію під час революційного зриву. Сам

Міхновський пропонував йти до самостійності шляхами європейських країн, використовуючи творчий потенціал націоналізму.

Порвавши зв'язки з РУП у 1902 р., ідеолог українського самостійництва формує власну політичну силу – Українську Народну Партію (далі – УНП)³¹. Вона мала продовжити напрацювання Братства Тарасівців. У лавах власної організації Міхновський став ще радикальнішим, закликаючи до боротьби з самодержавством, що мала початися негайно і тривати до повної перемоги української справи. Реалізацією полум'яних промов та публіцистичних есе лідера УНП займалися члени її бойового крила – організації Оборона України на чолі з Віктором Чеховським³². Українські самостійники відкинули мирний та легальний спосіб досягнення своєї мети, ставши на шлях підпілля, замахів і терактів. Найбільш відомими їхніми діями стали підриви пам'ятників, символів царського режиму. Восени 1904 р. вони висадили у повітря бюст Пушкіна у Харкові, поряд із рештками якого розкидали пропагандистські листівки³³.

Революція 1905–1907 рр. не принесла очікуваної свободи для українців і показала єдиний, можливий на той час, шлях відстоювання своїх національних і соціальних прав – представництво в Державній Думі. Перебуваючи на нелегальному становищі, УНП мусила відповідним чином будувати методи своєї політичної боротьби та інформаційної роботи. У виборчих процесах до IV-ї Державної думи Міхновський вирішив використати полеміку для пропаганди власних ідей серед широкого загалу українського суспільства. Проте головне завдання він убачав у підвищенні національно-політичних вимог української нації, переходячи від примітивних культурницьких, українофільських та дрібних соціальних гасел до висунення вимог про необхідність створення власної самостійної держави. З цією метою восени 1905 р. він підготував другу після Пилипа Орлика українську конституцію – «Основний Закон Самостійної України – Спілки народу українського»³⁴. Згідно з цим документом Україна мала стати суверенною, національною, унітарною, демократичною державою з республіканською формою правління, яка визнає і забезпечує основні права та свободи людини та здійснює свою владу на засадах її поділу на окремі гілки, а також визнає право територіальних громад на місцеве самоврядування.

Бурхливі революційно-визвольні події 1917-го р. у Наддніпрянській Україні набули виразного національного характеру. Цей вир став для Міхновського рідною стихією. За його сприяння влітку 1917 р. почала народжуватися українська національна армія, але їй так і не було дано шансу відіграти свою роль. Окупація більшовиками України підкосило велетня українського націоналізму та самостійництва, а важка хвороба остаточно підірвала його здоров'я. Деякий час він жив на малій батьківщині, звідки пізніше, виїхав на Кубань. Згодом ідеолога українського самостійництва заарештували співробітники ОГПУ СРСР. Після кількох днів допитів він опинився на волі у Києві. Саме тут 3 травня 1924 р. Миколу Міхновського знайшли повішеним у садку в садибі Володимира Шемета³⁵.

Можна із впевненістю сказати, що і Конрад-Віктор Зілліакус, і Микола Міхновський залишили після себе глибокий слід у духовній культурі та ідеології національно-визвольної боротьби української та фінської націй за державність і незалежність. Сьогодні ці постаті є символом незгасаючої віри патріотів, державників, своєрідним дороговказом у майбутнє. Долю обох революціонерів-самостійників важко назвати щасливою.

Не є дивним, що велетні самостійницької, націоналістичної та революційної думки померли в один рік – хтось скаже, що це збіг, а, можливо, так розпорядилася доля. Зілліакус і Міхновський залишили після себе визначний слід у державній історії та генезисі політичної думки. Їхні роботи та активна громадська позиція склали цілу епоху у соціально-політичній думці Фінляндії та України.

¹ Клинге М. Имперская Финляндия. – Хельсинки-СПб., 2007. – 616 с.

² Куйала А. Японский генеральный штаб и вопрос о согласованных антиправительственных действиях в Российской империи, 1904–1905 // Русский сборник: Исследования по истории России. – М., 2011. – С. 113–131.

³ Jussila O. Nationalismi ja vallankumous venäläis-suomalaisissa suhteissa 1899–1914. – Helsinki, 1979. – 325 ss.

⁴ Мірчук П. Микола Міхновський. Апостол української державності. – Філадельфія, 1960. – 136 с.

⁵ Турченко Ф. Микола Міхновський: Життя і Слово. – К., 2006. – 320 с.

⁶ Новикова И. Проблема «активизма» в финляндском национальном движении // X-е Ломоносовские чтения: Доклады и тезисы. – Архангельск, 1998. – С. 50–51.

- ⁷ Новикова И. От лояльности к сепаратизму: образ Финляндии в общественном мнении России // Имперские и национальные модели управления: российский и европейский опыт. – М., 2007. – С. 335–352.
- ⁸ Новикова И. Великое княжество Финляндское в имперской политике России // Имперский строй России в региональном измерении (XIX – начало XX века). – М., 1997. – С. 130–148.
- ⁹ Gummerus, H. Konni Zilliacus: Suomen itsenäisyyden esitaistelija. – Porvoo, 1933. – Siv. 7.
- ¹⁰ Ibid. – Siv. 10.
- ¹¹ Ibid. – Siv. 13.
- ¹² Мусаев В. «Красный тыл революции»: Финляндия и русское революционное движение в начале XX в. // Военная история. – 2009. – Вып. 4 – С. 500.
- ¹³ Там само. – С. 501.
- ¹⁴ Новикова И. Проблема «активизма» в финляндском национальном движении // X-е Ломоносовские чтения: Доклады и тезисы. – Архангельск, 1998. – С. 50.
- ¹⁵ Новикова И. Великое княжество Финляндское в имперской политике России // Имперский строй России в региональном измерении (XIX – начало XX века). – М., 1997. – С. 135.
- ¹⁶ Новикова И. От лояльности к сепаратизму: образ Финляндии в общественном мнении России // Имперские и национальные модели управления: российский и европейский опыт. – М., 2007. – С. 337.
- ¹⁷ Там само. – С. 25.
- ¹⁸ Новикова И. Проблема «активизма» в финляндском национальном движении // X-е Ломоносовские чтения: Доклады и тезисы. – Архангельск, 1998. – С. 51.
- ¹⁹ Куйала А. Японский генеральный штаб и вопрос о согласованных антиправительственных действиях в Российской империи, 1904–1905 // Русский сборник: Исследования по истории России. – М., 2011. – С. 117.
- ²⁰ Смирнов В. Из революционной истории Финляндии. 1905, 1917, 1918 гг. – Л., 1933. – С. 30.
- ²¹ Ковальов Д. В., Ковальов П. В. Фінляндія – форпост Півночі // Повстання Ідентичності. – Днепр, 2016. – Блок 2. – С. 86.
- ²² Смирнов В. Из революционной истории Финляндии. 1905, 1917, 1918 гг. – Л., 1933. – С. 35.
- ²³ Там само. – С. 42.
- ²⁴ Ковальов Д. В., Ковальов П. В. Фінляндія – форпост Півночі // Повстання Ідентичності. – Днепр, 2016. – Блок 2. – С. 86.
- ²⁵ Gummerus H. Konni Zilliacus: Suomen itsenäisyyden esitaistelija. – Porvoo, 1933. – Siv. 261.
- ²⁶ Турченко Ф. Микола Міхновський: Життя і Слово. — К., 2006. – С. 28.
- ²⁷ Горак В. Вічний опозиціонер. Життя і боротьба Миколи Міхновського // День. – 2007. – 14 квітня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/vichniy-opozicioner>.
- ²⁸ Мірчук П. Микола Міхновський. Апостол української державності. – Філадельфія, 1960. – С. 12.
- ²⁹ Міхновський М. Самостійна Україна. – К., 2002. – С. 5.
- ³⁰ Там само. – С. 17.
- ³¹ Турченко Ф. Микола Міхновський: Життя і Слово. – К., 2006. – С. 115.
- ³² Там само. – С. 122.
- ³³ Там само. – С. 123.
- ³⁴ Мірчук П. Микола Міхновський. Апостол української державності. – Філадельфія, 1960. – С. 74.
- ³⁵ Турченко Ф. Микола Міхновський: Життя і Слово. – К., 2006. – С. 279.

В статтє осуцествлєн сравнительный анализ деятельности главных идеологов национальной революции и самостийности – Мыколы Михновского в Надднепрянской Украине и Конрада-Виктора Зиллиакуса в Великом княжестве Финляндском. Уделено внимание подпольной и партийной деятельности накануне и в период Революции 1905–1907 гг. Выясненные результаты могут быть полезными для дальнейших исторических исследований по сравнению генезиса национально-освободительного движения в Украине и Финляндии в конце XIX – начале XX в.

Ключевые слова: Великое княжество Финляндское, Надднепрянская Украина, национализм, самостийництво, Мыкола Михновский, Конрад Виктор Зиллиакус, революция.

The article compares the activities of the main ideologists of the national revolution and independence movement – Mykola Mikhnovsky in Dnieper Ukraine and Konrad Viktor Zilliacus in the Grand Duchy of Finland. Attention is devoted to the underground and party activities on the eve and during the Revolution of 1905–1907. The obtained results can be useful for further historical research when comparing the development of the national liberation movement in Ukraine and Finland in late XIX and early XX centuries.

Keywords: Grand Duchy of Finland, Dnieper Ukraine, nationalism, independence movement, Mykola Mikhnovsky, Konrad Viktor Zilliacus, revolution.